

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅԱԶԳԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԱՐՄԵՆ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԱՑԻ

Երուսաղէմի պատրիարք, ԺԱ. դարի սկզբին: Յիշատակում է որպէս Ս. Սիմէոն Հայկազնի կենսագիրներից մէկը: Այդ մասին կան բազմաթիւ աղբիւրներ և ուսումնասիրութիւններ, որոնցից ձեռքի տակ ունենք հետեւեալ հրատարակութիւնները.

1) D. Papebrochius, "Ad tomum tertium Maji tractatus praeliminaris de episcopis et patriarchis sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae", տես՝ *Acta Sanctorum*, Maii t. III, Parisiis, 1866, p. XLIV.

2) P. Boschius, "De S. Simeone monacho et eremita in monasterio S. Benedicti de Pado-Lirona prope Mantuam in Italia", տես՝ *Acta Sanctorum*, Julii t. VI, Parisiis, 1868, p. 319-324. Հեղինակը հրատարակել է նաև Սիմէոնի անանուն հին վարքը. "Vita auctore monacho Padolironensi anonymo et coaevo ex codice Ms. Ingolstadiensi collato cum alio Ms. et editis exemplaribus", ibidem, p. 324-337.

3) Հ. Մ. Զամչեան, «Պատմութիւն Հայոց», հտ. Բ., Վենետիկ, 1785, էջ 860-865:

4) Հ. Ղ. Ալիշան, «Ս. Սիմէոն ճգնաւոր և սարկաւաղ Հայկազն», Բազմալէզ, 1884, էջ 5-12:

Ըստ պատմական տուեալների՝ Սիմէոն Հայկազնը Հայաստանից անցնում է Երուսաղէմ, ուր մօտիկ յարաբերութեան մէջ է գտնուում Արսէն պատրիարքի հետ. յետոյ՝ նրա յանձնարարական նամակով, որն ուղղուած էր Արևմուտքի աշխարհիկ և հոգևոր իշխանաւորներին, շրջում է երոպական երկրներում և վերջում հաստատուում է Իտալիայի Մանտուա քաղաքին մօտ գտնուող Պադոլիրոն գիւղի Բենեդիկտեան վանքում (1013 թ.), ուր և մահանում է (1016 թ.): Սիմէոն Հայկազնի լատին կենսագիրներն աւանդում են, որ յիշեալ վանքում, նրա նշխարների հետ միասին, պահուած էին Հայաստանից նրա բերած հայերէն Սաղմոսարանն ու Նոր Կտակարանը, ինչպէս և Արսէն պատրիարքի յանձնարարական նամակը: Հիպոլ. Դոնեսմոնդին իր «Մանտուայի եկեղեցական պատմութիւն»ում, որը հրատարակել է ԺԷ դարի սկզբներին, ասում էր, որ Արսէն պատրիարքը ոչ միայն մի յանձնարարական նամակ գրեց «լատիններէն լեզուով, բայց հայկական տառերով», որը «որպէս նշխար պահուած է Ս. Բենեդիկտոսի վանքում», այլև «չարագրեց նրա վարքը, որը Հռոմի Վատիկանեան Մատենադարանում է գտնուում»:¹

Այս հայատառ լատիներէն նամակի մասին պատմարանները դժւարաւորում են այժմ հաստատ բան ասել, որովհետև Ծրանխական մեծ արչաւանքի ժամանակ Պադոլիրոնի վանքի դիւանը ցիրուցան եղաւ. բայց նամակի լատիններէն լատինատառ բնագիրը պահպանւել է պատմական աղբիւրներում և հրա-

¹ "Arsenio Patriarca di Gerusalemme, il quale descrisse la vita sua, che si ritrova nella Libreria di Vaticano di Roma, scrisse ancora una lettera latina, ma in caratteri armeni, in commendatione di questo Santo, la quale in S. Benedetto si conserva quasi reliquia". Տես՝ Ippol. Donesmondi, "Historia ecclesiastica di Mantova", t. I, Mantova, 1612, p. 159. Հմտ. Ալիշան, էջ 7, ծան. 1:

տարակուսէլ է մէկից աւելի անգամներ (Wion-ի, Donesmondi-ի, Papebrochius-ի և Boschius-ի մօտ), իսկ վերջին անգամ՝ Ալիշանի կողմից, առնթեր Հայերէն թարգմանութեամբ՝ «Արսենիոս պատրիարքի Երուսաղեմացւոյ՝ Թուղթ յանձնարարութեան վասն Սիմէոնի միանձին և անապատականի»:²

Արսէն պատրիարքի այս նամակի մասին տարբեր կարծիքներ կան բանասիրութեան մէջ: Ըստ ոմանց՝ նամակը գրած է եղել, ինչպէս տեսանք, Հատառ լատիներէնով, բայց Հատառայում վերածուել է լատինատառի. բայց ուրիշ կարծիքի՝ այդ նամակը կարող է շարադրւած լինել յունարէն լեզուով և Հատառայում թարգմանւած՝ լատիներէնի: Նշելի է նաև, որ լատիներէն առկայ բնագիրն ընդմիջարկեալ մասեր ունի և Ալիշանն իրաւամբ մտածում էր, որ դա, բոտ երևոյթին, իսկականը չէ, «այլ Համառօտեալ և յերիւրեալ ի յետնագունէ, թերեւ յետ կորստեան բնագրին, ըստ յուշոյ և և»:³ Միւս կողմից՝ հաստատ է, որ Վատիկանեան Մատենադարանում այժմ չկայ Արսէնի գրած այն «Վարք»ը, որի մասին յիշատակում է Դոնեսմոնդին. բայց կարծւում է, որ այս «Վարք»ը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ Հայերէն լեզուով գրւած մի ուրիշ և աւելի երկար նամակ, որ Արսէն պատրիարքն ուղղել է Սիմէոնին և որից Հատառայում, ամենայն հաւանականութեամբ, Սիմէոնի լատին կենսագիրները պիտի քաղած լինեն նրա կեանքի մասին այն տեղեկութիւնները, որոնք վերաբերում են Հայաստանում ապրած շրջանին:

Պ. Բոսքիոսը, որ բոլոր աղբիւրների օգտագործմամբ կազմել է Սիմէոն Հայկազնի կենսագրութիւնը, այս հարցերի մասին գրում է.

“Porro non solum Sancti corpus ex eo tempore apud Padolironenses summo in pretio est; sed et alia, quae ad ipsum aliquando pertinere; ut cilicium; Psalterium, ac Novum Testamentum, litteris Armenicis exarata; et alia non nulla, quae ipsius Sancti fuisse cognoscuntur, ut auctor est Wion loco jam saepe assignato; ubi ait, ea istic pro reliquiis asservari, atque in capsula quadam cerni reposita, una cum epistola Arsenii patriarchae Hierosolymitani, Armenicis item scripta characteribus; quam ipse ibidem Latine versam producit: dedit eandem et Hippolytus Donesmondus Hist. eccles. Mantuan. lib. 3, pag. 187, et Mabillonius ad calcem miraculorum; imo et Papebrochius noster tom. III Maii in Hist. Patriarch. Hierosol. pag. XLIV et seq. ex scheda, neschio unde accepta, peregrini tamen atque exotici characteris, quae sic habet⁴”.

Նամակի յայտնի բնագիրը բերելուց յետոյ շարունակում է.

“Hanc epistolam, quam perperam credidit Graecam fuisse, interpolatam ab interprete Latino censuit Papebrochius, quatenus ea continet tamquam praeterita, quae discedente Hierosolymis in Europam Simeone, adhuc erant futura et Arsenio proinde ignota. Hinc illa ejus exempto uncis inclusimus. Mabillonius dubitat, rectene ex Armenico in Latinum versa sit; quod si ita est, diversam putat censendam esse ab ea, de qua in Actis fit mentio, quod infra examinabitur. Antonius de Yepes in Chronico generali S. Benedicti Hispanice scripto, ad annum Christi 1016, Haesi, inquit, ‘ad hanc epistolam. Et primo, quidem, qua ratione patriarcha Hierosolymitanus inde fidem facit, Simeonem eremitam adiisse Gallaeciam? Secundo autem, pudore suffundendus fuisse videtur mihi Sanctus, si litteras commendatitias circumferret, quibus eum patriarcha viventem canonizaret, tamquam optimum et

² Ալիշան, էջ 7:

³ Ալիշան, էջ 8, ծան. 1:

⁴ Boschius, p. 321.

sanctissimum, narrando poenitentiam et austeram, quam tenebat, vitae rationem. Tum ea subdit, unde quivis intelligat, dubiae prorsus fidei visum illi esse hoc monumentum. Nos id etiam demiramur, cur hujus epistolae autographum / pro autographa enim asservari illam Padolirone credimus / sit scriptum Armenice ab Arsenio, Sanctum Italis et Hispanis, ad quos ibat, commendante; cum sciret illam in hisce partibus ignotam esse: nam si Simeon, qui Armenus erat, intelligi in Occidente non poterat, ideoque etiam commendandus erat, quia non sciebat linguam, ibi utique notam; quid eum juvare illic poterat scriptum Armenicum, multo, quam loquela perceptu difficilior? Tum cur de hac epistola nusquam meminit auctor Vitae? Cur tum saltem producta non fuit, cum Romae tam, male habitus Simeon episcopum nactus esset Armenum? Haec eo tantum dicta sunt, ut lucem huc aliquam afferant, quorum interest; quam ipsi jam pridem Benedictini Hispani Gallique exportarunt”⁵.

Սիմէոն Հայկազնի կենսագրութեան աղբիւրներում Արսէնը պարզապէս անւանւում է «Երուսաղէմի պատրիարք»։ Դ. Պապերրոքը նրան գետեղել է Երուսաղէմի յունաց պատրիարքների այն ցուցակում, որ ինքն է կազմել, և որպէս ժամանակ նշանակել է՝ «1016ից առաջ», Էլնէլով Սիմէոնի մահւան յայտնի թւականից։ Բայց պէտք է նկատի ունենալ, որ յունական պատրիարքների գրտական-քննական ցուցակներում այդ անունը տեղ չունի։ Ընդհակառակն՝ Հալերէն լեզուով կամ Հայկական տառերով գրող պատրիարքը, որը և Հայագի Սիմէոնի կեանքին մօտիկից տեղեակ էր, կարող էր Հայ և Հայոց պատրիարք լինել։ Այդպէս էլ՝ Բառնարաս Վրդ. Գանձակեցին, որը Երուսաղէմի յունաց և Հայոց պատրիարքների դաւադանագիրքն է կազմել պատմական աղբիւրների հիման վրայ, նշում է, որ Արսէնը Հայոց պատրիարք է եղել 32 տարի (1006-1038 թթ.)⁶ և այս տեղեկութեան համար որպէս աղբիւր ցոյց է տալիս Երուսաղէմի Հայոց Մատենադարանի մի ձեռագիր՝ «յօրում պարունակին պատմութիւնք և յիշատակարանք Արարացոյ, Ժողովեալ ի ձեռն Երուսաղեմացոյ մերազնեայ ուրումն բարեպաշտի. և յիշատակարանք որ դտանին ի վերջաւորս զրեանց զրեանց, որ ի թանգարանի Սրբոյ Աթոռոյս, և արձանագրութիւնք և տապանագիրք պատրիարքաց»։

Յ. Ս. ԱՆԱՍԵԱՆ

Երևան

⁵ Ibidem, p. 321-322.

⁶ Բառնարաս Վրդ. Գանձակեցի, «Յաջորդութիւն պատրիարքաց Երուսաղեմի ի Յակովբայ առաքելոյ Տեառնեղբօրէ մինչև ցմերս ժամանակ», Կ. Պոլիս, 1872, էջ 36: